

ANTECKNINGAR

En nöt att knäcka

I denna artikel utforskas historien bakom ett föremål som rensats ut från de botaniska samlingarna vid Stockholms universitet. Objektet består av en ”Hasselnöt, hittad inne i en ficka av troligen 800-årigt murbruk i gaveln över triumfbågen i Vreta klosters kyrka, dess vänstra sida”. Dess värde som botaniskt vetenskapligt objekt är diskutabelt, men desto mer intressant är frågan om när och hur nöten hittades samt varför nöten fördes från Vreta till Stockholm och dess botaniska institution. Utgående från anteckningen ”Roosval” på den vidhängande etiketten följer vi spåren bakåt till det tidiga 1900-talet och den restaurering kyrkan genomgick 1914–17, men även vidare till tidigare händelser och förbindelser med detta namn. En rad tillfälligheter framstår där när dåvarande riksantikvarien professor Sigurd Curman och kyrkonsthistorikern professor Johnny Roosval genom oväntade kopplingar framträder tillsammans med akademiker från Stockholm och präster bland annat i Roosvals släkt under de senaste 250 åren. Förutom hittills outredda förbindelser bland potentiellt berörda aktörer under det tidiga 1900-talet framstår när man spårar professor Roosvals anor, en kedja av släktingar till honom som är länkade till Vreta klosterkyrka och möjligen okända även för Roosval själv. Slutsatsen visar hur man genom att kassera museiföremål vars proveniens inte är tillräckligt känd eller där kunskap därom har förlorats riskerar att gå miste om spännande och intressanta förklaringar av kulturhistoriskt intresse.

Frågor, frågor... Spara – slänga? Spara – slänga? Denna ständiga fråga som måste besvaras när samlingar växer, kräver prioritering av föremåls kända eller bedömda värde nu och framgent. Varje litet objekt som någon gång har rönt sådan uppmärksamhet att det har sparats, kan inte alltid fortsätta att förvaras utan tidshorisont. När något bevaras sker detta i bästa fall efter en klok bedömning av objektets betydelse ur en rad aspekter: representativitet, unicitet, känd proveniens, kondition men ibland även på känslomässig eller till och med kulturpolitisk grund. Vid kassation gäller att något eller några av de nämnda kriterierna inte är tillräckligt väl uppfyllda och motiverade. Om kunskap om själva föremålet och omständigheterna kring dess historia saknas eller är bristfällig beror detta vanligtvis på att föremålet inte åtföljs av relevant metadata i skrift eller genom att nödvändig kunskap inte längre förts vidare genom muntlig tradition. Följden kan då bli utrangering ur samlingen.

Botanik eller kulturhistoria?

Till den sistnämnda gruppen samlingsföremål hör den lilla hasselnöt som nyligen tillsammans med sin behållare av vit lackerad kartong för åtminstone andra gången, sedan den för länge sedan införlivades med de botaniska samlingarna vid Stockholms universitet, riskerade att skatta åt förgängelsen. Då en av författarna till denna text i samband med pensionering tvangs till en utrensning av ”kuriösiteter av potentiellt vetenskapligt värde” ställdes frågan åter på sin spets: spara eller slänga?

Liksom vid det tillfälle 30 år tidigare då den första gången officiellt utrangerades men trots det tillvaratogs av författaren, saknades utöver den mycket knapphändiga etikettsinformation som åtföljde själva föremålet både muntliga och skriftliga uppgifter om dess historia, som kunde hjälpt till att avgöra frågan. Framför allt var det upplysningen i texten på den lilla etikett som åtföljde nöten, som säger att den under många hundra år skulle ha suttit inmurad i innerväggen på Vreta klosters kyrka, som väckte nyfikenhet. Ett detektivarbete igångsattes därför i syfte att klargöra så mycket som möjligt om nöten senare historia och vars resultat redovisas i följande berättelse.

Uppdraget att ”knäcka denna nöt” är egentligen flerskiktat och handlar om hur det kom sig att just denna hasselnöt en gång genom att hamna i en kyrkomur bevarades för eftervärlden, om hur den efter lång vila i det fördolda åter fördes ut i ljuset, varför den på nytt hamnade i skymundan i ett museiskåp innan den i sista stund åter blev omhändertagen – och kanske även slutligen om hur den åter skall hitta hem. Den första aspekten måste tyvärr fortsatt besvaras genom en spekulation, men beträffande de tre följande kan vi förhoppningsvis komma sanningen lite närmare samt föreslå en lösning. Någon värdering av förflyttningen av nöten från kyrkväggen till ett museiskåp i Stockholm anlägger vi inte utan nöjer oss med att konstatera att den sista frågan kanske mest av allt är ett uppdrag; förhoppningen är att det genom att nöten överhuvudtaget på nytt uppmärksammas kan intressera församlingen i Vreta kloster, så att man återtar sin trofé och vederbörligen – som det intressanta kulturobjekt den är – allt framgent behandlar nöten efter förtjänst.

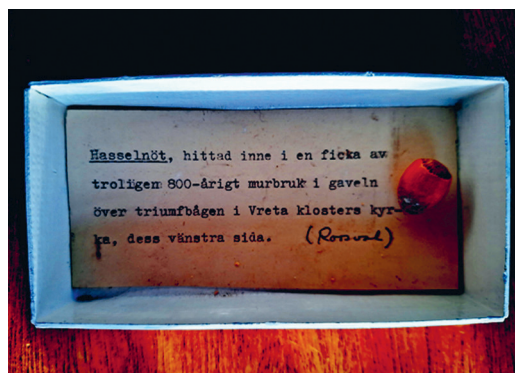
Egentligen är knappast själva nöten i sig det mest intressanta. Det är alltså mera sambanden kring denna och dess fortbestånd som intresserar. Hasselnöten som sådan är inte särskilt märkvärdig förutom att den, om den åtföljande påskriften stämmer, är väldigt

gammal. Den är i så fall äldre än nästan någon annan sådan hel nöt man idag eljest skulle kunna hoppas att få se och betydelsen av detta belyses lite längre fram i texten. Berättelsens fokus ligger istället först på den del av nöten historia som utspelar sig från att den hittades i kyrkan och tills den nu åter uppmärksammas. Hur och varför har den flyttats och bevarats/inte bevarats som museiföremål?

De konkreta frågor vi främst ställer oss är: hur gick det till när den togs fram ur sin vila i kyrkväggen och hur vidarebefordrades den till Stockholms högskolas botaniska institution. Vi reflekterar även över att den vid upprepade tillfällen varit en hårsman från att kastas. Vägen till förslag till svar är som vi skall se intressant nog i sig själv.

Kring ett museiföremål

Hela objektet består av en cirka 5 x 10 x 3 cm stor ask utan lock, gjord för förvaring av mindre, torra museiföremål. Nöten ser ut att vara en ordinär hasselnöt på vars distala (spetsiga) ände finns spår av murbruk. Enligt askens medföljande maskinskrivna etikett från tiden då den togs fram i ljuset var den då runt 800 år gammal och funnen ”inne i en ficka” i muren i en mellansvensk medeltidskyrka: Vreta klosters kyrka. Den åtföljande handskrivna signaturen ”Roosval” kommer snart att bli det mest betydelsefulla spåret i jakten på nöten gäta eftersom man kan anta

Hasselnöten i sin ask. Foto: Anders Telenius.

Vreta Klosters kyrka. Foto: Av Hedning – Eget arbete, CC BY-SA 3.0.

att denne har spelat en väsentlig roll i samband med att nöten tillfördes Stockholms högskola.

Vad beträffar nöten's geografiska härkomst får den antas vara hämtad i trakten kring Vreta kloster. Något annat finns knappast anledning att tro, och längre än så kommer vi inte när det gäller dess biologi. Det är tänkbart att en DNA-analys skulle kunna visa om vår nöt har ett annat ursprung än centrala Östergötland, men detta har inte varit möjligt att undersöka och bedöms inte som prioriterat. Den absoluta åldern kunde möjligen med någorlunda säkerhet ha undersökts med hjälp av kol-14-metoden, men inte heller någon sådan analys är utförd. Det senare vore visserligen hypotetiskt intressant i evolutionsbiologiskt sammanhang men inte heller den aspekten behandlar vi vidare. Nöten skulle

om den vore vid liv och tilläts gro, och om groddplantan växte upp för att reproduceras tillsammans med traktens hasselbuskar av idag, i princip kunna tillföra beståndet av ny växande hassel i trakten 800 år gammalt DNA. Ett sådant resonemang som motiv för bevarande kan givetvis inte ha föresvävat upphittaren eftersom fyndet gjordes långt innan modern DNA-teknik var tillgänglig.

Som samlingsobjekt har asken med innehåll hört till de inventarier som från sent 1870-tal och framåt tillförts och sedan förvarats vid Stockholms högskolas botaniska institution. Behovet av åskådningsmaterial för undervisningsändamål betraktades vid tiden för högskolans tillblivelse som en självklarhet varvid en mängd föremål av olika slag dåför tiden ackumulerades på institutionens hyllor. Redan tidigt under 1900-talets första

decennier minskade eller upphörde i stort sett den verksamheten, varför det bör ha varit vid något tillfälle fram till 1920- 1930-talet som nöten hittades och med tiden hamnade i Stockholm. I synnerhet inte senare eftersom den trots allt ur vetenskaplig synvinkel mer bär prägeln av en kuriositet än ett föremål insamlat för vidare botanisk forskning. Att nöten förflyttades just till Stockholms högskolas botaniska institution och inte till något museum där dess historia bättre hade kunnat redovisas är en aning gåtfullt. Kanske var det mer av en slump som de kontakter togs som ledde till nöten viloplats under så många år. Nöten uppgivet höga ålder kan förstås ha gett den ett historiskt skimmer, men framför allt är det nog som ett föremål i likhet med en del andra "exotiska objekt" vilka bedömts ha varit intressanta men sakna större vetenskapligt värde som nöten förvarades på institutionens hyllor. Till denna typ av föremål hörde till exempel en bit fossiliserat trä från tertiärperioden, insamlat i Egypten sannolikt av botanisterna Gunnar eller Vivi Täckholm, av vilka framför allt den senare med tiden skulle bli legendarisk som pionjär inom egyptisk botanik, eller de förskräckliga, taggiga frukterna av örten djävulsklo (släktet *Harpagophytum*) som har sagts till och med kunna orsaka att lejon dör av svält efter att ha fått dessa frön runt sina käftar då de sökt föda på olämpliga platser.

Var någonstans var det då som nöten "bodde" under huvuddelen av tiden i Stockholm? Sedan högskolans tillkomst 1878 hade verksamhet inom ämnet botanik först under ett par decennier bedrivits i förhållandevis embryonala lokaler på Nedre Norrmalm i korsningen mellan Kungsgatan och Vasagatan, men i och med att en nyuppförd byggnad vid Kungstensgatan i Vasastan togs i bruk 1909 fick man mer ändamålsenliga utrymmen till sitt förfogande. Den nya byggnaden blev institutionens hemvist under de efterföljande dryga femtio åren och i huset fanns plats för såväl levande växtsamlingar

som ett herbarium och hyllor/skåp för övriga artefakter. När en andra flytt av den högre utbildningen och forskningen i botanik från innerstaden planerades i samband med uppgraderingen av högskolan till universitet 1960, erbjöds botanikämnet på nytt en skräddarsydd fristående institutionsbyggnad norr om staden i kanten av Lantbruksakademiens gamla Experimentalfält i Frescati; där för övrigt hela myndigheten successivt under de efterföljande decennierna kom att etablera sitt nuvarande huvudcampus. I denna byggnad, som var en av de första i området vilken uppfördes för universitetets räkning och är belägen i Lilla Frescati intill Brunnsviken strax väster om Kungliga Vetenskapsakademiens byggnader, inhystes sedan institutionen med allt vidhängande samlingsmaterial under de följande 50 åren. I detta hus rådde på nytt lugnet bland föremålen tills institutionsbyggnaden 30 år senare genomgick en omfattande renovering. En mängd föremål av de mest skilda slag som under de föregående 100 åren hade sparats, förvarats och sannolikt emellanåt använts i botanikundervisningen sorterades då ut och exponerades i en "skräphög" innan de slutligen skulle kastas. Ansvaret för denna gallring åvilade aningen godtyckligt ett par personer ur institutionens personal som av dess ledning ansågs kapabla att avgöra värdet på de efterhand sparade eller utrensade föremålen. Några katalognummer eller någon förteckning över dessa föremål fanns inte, och i och med att den muntliga traderingen kring föremålens historia uppenbarligen i de flesta fall för länge sedan hade brutits, ansågs inte längre tillräckliga motiv finnas för att vår nöt tillsammans med en rad olycksbröder av annat slag även fortsättningsvis skulle sparas. Det är förstås möjligt, men knappast troligt, att ursprunglig accession av dylika föremål skulle ha nämnts någonstans bland de institutionsprotokoll och andra handlingar som rör Stockholms högskolas botaniska institution, vilka förvaras hos Riksarkivet (<https://sok.riksarkivet.se/fritext?Sokord=stockholms+h%c3%b6g->

skola+botaniska&EndastDigitaliserat=false
&AvanceradSok=True&PageSize=20&page=5&postid=Arkis+a0974492-9ab7-11d5-a700-0002440207bb&tab=post&s=Balder), men uppgiften att gå igenom dessa dokument för att möjligen finna vår nöt omnämnd återstår och sannolikheten för en träff är mycket låg. Vare sig kvarvarande eller bortsorterade samlingsobjekt förtecknades heller under 1990-talets utrensning.

Härvid skulle alltså en mängd artefakter och botaniska objekt som av betrodda bedömare ansågs ha spelat ut sin roll slängas. Till soppippen alltså? Eller som det trots allt för just detta lilla föremål kom att bli – nytt förvar men nu hos den växtekolog med särskilt intresse för långlivade frön, som händelsevis en dag på arbetet kom att passera det utsorterade godset. Vi kan inte förtänka ”någon” som inte ansåg att tillräckligt intresse kunde tillmätas dessa föremål i och med att utrymmet för fortsatt förvaring inte skulle komma att finnas men visst hade det varit synd om inte nöten trots allt hade funnit vägen till ytterligare överlevnad? Att författaren ändå på sitt tjänsterum sparade nöten tillsammans med ett antal andra kasserade objekt berodde på att den trots allt bedömdes kunna vara användbar i samband med undervisning i ekologi och botanik utanför begreppssfären hos dem som hade sorterat ut dem.

Nöten och den lilla notis som medföljde kunde åtminstone för författarens del vara användbar i undervisningen av blivande botanister eller ekologer som ett exempel på hur frön ibland kan bilda oväntade bryggor mellan tidsepoker och rentav evolutionära skeenden. Beskrivningar av sådana exempel går att läsa om i den vetenskapliga litteraturen bland annat i en klassisk artikel från 1986 av författaren Vivian Toole (1986). Tanken var att möjligheten att få hålla i ett verkligt sådant föremål borde ge ekologistudenterna en extra dimension inför påståenden om att återintroduktion av genetiskt material från äldre tider till nutida populationer kan lämna

värdefulla ledtrådar till hur evolution kan fortgå såväl relativt rätlinjigt som genom rektikulära återkorsningar.

Det går alltså att argumentera för att det inför studerande inom botanik och ekologi fortfarande är angeläget att det finns objekt som kan exemplifiera innehållet i undervisningen som omfattar baskunskaper likaväl som högaktuell spetsforskning. Detta gäller både taxonomi (artkunskap och namngivning), systematik och fylogeni (evolutionär släktskapsforskning) samt ekologi (arternas funktionella samband). Nu har visserligen alla dessa ämnen i hög grad förändrats under de gångna seklerna, även decennierna, men detta behov kvarstår om än i moderniserat skick. Nyupptäckter som till exempel identifieringen av ”nya” arter sker idag i fler fall genom återbesök i befintliga samlingar än då de hittas som fynd i naturen. Såväl föremål som data kan återanalyseras i ljuset av andra nya upptäckter. All forskning bygger ju i princip på att nya rön baseras på tidigare upptäckter och genom eventuell omvärdering av äldre kunskap och förhållningssätt. Det är här värt att påpeka att detta står i tydlig samklang med de så kallade FAIR-principer (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable) som under senare år även mer formellt har blivit normbildande inom forskningen och som rättfärdigar ett konservativt tänkande kring sparande kontra utgallring. Information skall finnas och vara möjlig att spåra, vara tillgänglig för alla, kunna bearbetas gränsöverskridande och gå att använda vid upprepade tillfällen. Gärna digitalt men i princip om möjligt även fysiskt. Spara hellre än slänga alltså...men med förnuft!

Det är närmast lika självklart att inte allt material som samlas in av idoga forskningsresanden, i undervisningssyfte eller av ren och skär samlarnit kan rymmas i de trots allt begränsade utrymmen som våra institutioner kan erbjuda. De kan inte heller alltid betryggande förvaras och hanteras när resurserna måste prioriteras. Följaktligen måste

utrensningar ske från tid till annan. De naturliga tillfällen till sådan genomgång av bestånden av insamlade föremål är ofta de som uppstår i samband med planeringsfasen inför renovering – och flytt. En slags ”dödstädning”, som den som varje människa vanligtvis genomför vid flytt eller annat uppbrott.

Sålunda användes alltså nöten som demonstrationsobjekt under en rad år efter dess tillvaratagande under 1990-talets rensning. En mängd studenter vid Stockholms universitet och senare vid dåvarande Mälardalens Högskola i Eskilstuna samt vid Högskolan på Gotland fick ta del av den genom att den refererades som ett exempel på de eventuella tidsbryggor som kärlväxtfrön kan utgöra. Den viktigaste orsaken i fråga om just detta föremål var att det representerade ett fysiskt objekt som i likhet med litteraturuppgifter rörande fröns livslängd hade återfunnits åtskilliga sekler efter att det först hamnade ”ovan jord” i skydd för vädrets och eventuella konsumenters inverkan. Ett par exempel ur den vetenskapliga litteraturen som åsyftas handlar om att man har rapporterat fynd av grobara *Spergula*-frön (vår- eller åkerspärjel) som bevisligen har legat inkapslade i 3500 år gamla pyramider i Egypten, samt att livskraftiga frön av en lupin-art har hittats framsmälta i kanten av en nuförtiden krympande glaciär i Kanada, vilken under sin tillväxtfas i samband med den senaste nedisningsperioden måste ha täckt den mark där fröet deponerades för många tiotusentals år sedan. Vår hasselnöt är – även om just detta exemplar med största sannolikhet inte längre lever – ett exempel på hur växter vars frön undanhålls förgängelse potentiellt kan utgöra evolutionära bryggor över stora tidsspann. Men nu åter till Vreta kloster och hasselnötens tidiga historia.

Nötens väg in i putsen

Hur nöten först hamnade i kyrkomuren är det förstås idag alldeles omöjligt att nå någon slutgiltig kännedom om. Högst sannolikt rör det sig enbart om en ödets nyck, till exempel

i samband med att hasselvidjor, där en nöt händelsevis kan ha följt med, då dessa användes som fäste för puts eller i annat byggnadssyfte. Kanske har någon som har arbetat med murningen i kyrkan av någon anledning hanterat och råkat tappa vår nöt i ett hörn med en luftficka som sedan täckts med putsbruk. Men en liten, liten möjlighet finns förstås också att nöten faktiskt skulle kunna vara en avsiktlig hälsning från en 1100-talsmurare i samband med den aktuella klosterkyrkans tillblivelse, eller möjligen vid någon senare ombyggnad. Mot att nöten skulle ha hamnat där den återfanns vid något annat tillfälle än under kyrkans ursprungliga tillkomst talar att fyndplatsen enligt uppgift på den medföljande etiketten var i väggen intill triumfbågen, just den del av kyrkan som enligt uppgift inte skall ha varit utsatt för någon känd renovering förutom under det stora arbete som genomfördes 1914–1917 (se nedan). Vi vill trots allt helst utgå ifrån att det hela inte är ett ”practical joke” från senare tider utan att ”Roosvals” kommentar om nötens ålder är seriöst menad. Vidare ser nötens spetsiga ände alltså ut att ha hamnat i eller blivit intryckt i puts som har torkat så att dess basala del – det ursprungliga fästet i den avfallna cupulan (den ”bladskål” nöten vilar i medan den fortfarande hänger på hasselbusken) har stuckit ut åtminstone en centimeter ur det bruk där den har legat.

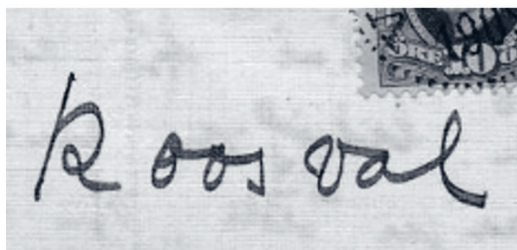
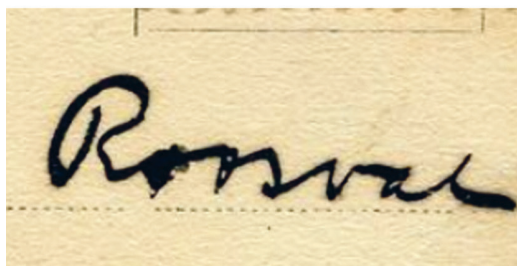
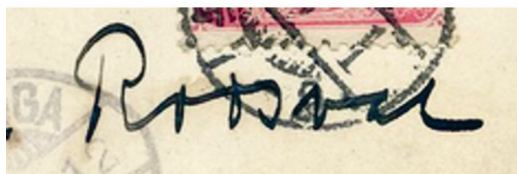
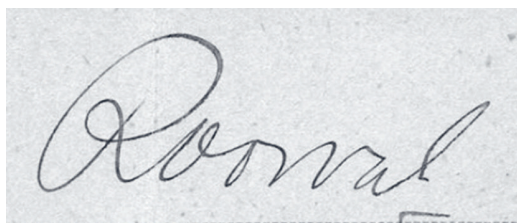
Vi känner som visserligen synnerliga amatörer inom medeltida kyrkokonst inte till något fall där hasselnötter skulle ha använts som dekorativt inslag i kyrkointeriörer överhuvudtaget, eller att någon mer eller mindre tredimensionell dekoration skulle ha placerats invid triumfbågen i Vreta klosters kyrka, men om vår nöt inte har legat undanskymd i en skrymsla av byggnadsdetaljer bör den egentligen ha varit ganska iögonenfallande – om ej överkalkad – utan att någon har kunnat, velat eller ansträngt sig för att avlägsna den. Som spekulation är det, även om chansen sannolikt är mikroskopisk, en kittlande tanke att en handling som består i att placera en nöt

i kyrkomuren också kan ha varit avsiktlig i form av en icke fullt ut sanktionerad åtgärd från en person i avsikt att uttrycka sig, men som ändå fick för sig att lämna ett avtryck i historien (en "tidskapsel"). Hasselnötter ska i folktro sedan urminnes tid, men sedan även inom den kristna kyrkan ha representerat ett omvittnat symbolvärde kring såväl fruktbarhet som styrka och trohet. Inom kristenheten ses på sina håll än idag nötter som symboler för den heliga treenigheten genom att de utgörs av tre delar: det beska yttre höljet som representerar "köttet" och Kristi passion, det hårda skalet som symboliserar trons styrka och korsets trä, samt det milda fruktköttet som står för Kristi gudomliga natur (<https://www.metmuseum.org/blogs/in-season/2014/cobill-nuts-christmastide-and-the-cloisters>). En ögonblickets ingivelse att som en slags kulthandling placera en nöt i ett kyrkorum på 1100-talet kanske kan ha varit ett uttryck för en välvillig folklig tro i avsikt att skänka lite extra styrka åt detta viktiga hus.

Varför Johnny Roosval?

Låt oss nu återvända till frågan om hur vår hasselnöt rent tekniskt hittades och sedan överfördes från Vreta klostrets kyrka till Stockholms högskola. Vi har redan antagit att "Roosval" på nöten etikett skulle kunna utgöra nyckeln till denna gåtas lösning. Vi får förmoda att personen i fråga åtminstone har förmedlat nöten till högskolan – möjligen även gjort själva fyndet. Men vem är detta? Det enkla svaret för den som är någorlunda bevandrad inom kyrkokonsthistoria pekar mot den från förra hälften av 1900-talet välkände konsthistorieprofessorn Johnny Roosval (1879–1965; se https://sv.wikipedia.org/wiki/Johnny_Roosval) som tillsammans med professorn i arkitekturhistoria, kyrkorestauratorn och riksantikvarien Sigurd Curman (1879–1966; se https://sv.wikipedia.org/wiki/Sigurd_Curman) 1912 hade publicerat *Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium*, där hela 2699 av landets äldsta kyrkor med avseende

på deras inventarier av konsthistoriskt och antikvariskt intresse beskrivs (Curman & Roosval 1912). Antagandet att det är just denne Johnny Roosval som står för kommentaren i den vita asken är rimligt, även om det inte är alldeles nödvändigt att det är Roosval själv som har skrivit etiketten. En jämförelse mellan handskriften på vår etikett och ett antal stilprov med Johnny Roosvals namnteckning funna på brev och vykort via Digitalt Museum (<https://etdigitaltmuseum.se>) stärker emellertid misstanken eftersom såväl pikturen

Stilprov på Johnny Roosvals signatur.

som stavningen överensstämmer relativt väl, även om vår text är utformad lite mer som en upplysning än som en signatur.

Någon annan *kan* förstås ha erhållit nöten från honom men ändå velat kreditera honom, men att informationen om föremålet är maskinskriven och namnuppgiften handskriven talar nog ändå för att denne själv står även för etiketten. En rad frågor om just Roosvals eventuella direkta inblandning i historien kring nöten följande förflyttning från Vreta till Stockholm kvarstår ändå.

Det visar sig nämligen även att Rosvaals huvudsakliga allmänna intresse för medeltida kyrkokonst passar mycket väl in på möjligheten att han besökt fyndplatsen. Att han varit i kontakt med Sigurd Curman då denne 1905 inledde den långsiktiga planeringen och därefter arbetet med den ovannämnda renoveringen 1914–1917 är odiskutabelt. Bägge herrarna ingick senare i såväl planering som genomförande av den genomgripande restaureringen och publicerade så småningom även resultatet av denna i det stora arbetet med ”Kyrkoinventeringen 1918–1932” (Norberg 1941). I samband med det senare projektet gjordes under ledning av en särskilt utsedd kommitté men på ursprungligt initiativ av den kände arkitekten Ferdinand Boberg och hans hustru, konstnären Anna Boberg, en gedigen genomgång av Sveriges kyrkor ur konsthistorisk/antikvarisk synvinkel. I Curmans och Roosvals verk från 1912 *Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium* (1912) ingick även Vreta klosters kyrka. I det band som avhandlar denna (Curman & Lundberg 1935) nämns dock inget som kan relatera till vår hasselnöt. Kanske är detta föga förvånande bland all teknisk beskrivning av arkitektur och ombyggnader. Då de bägge alltså samarbetade intimt redan under arbetets inledning kan de även i fortsättningen av det praktiska arbetet mycket väl antas ha utväxlat såväl tankar och idéer som eventuellt objekt av mindre vetenskapligt värde (sett ur konstantikvariskt perspektiv).

Var Roosval först?

En komplikation att nämna är, att även om det alltså kanske är mest troligt, är det förstås inte alldeles säkert vare sig att nöten placerades i kyrkomuren redan under kyrkans första tid eller att den verkligen upptäcktes och avlägsnades ur muren först under perioden 1914–1917. Kyrkobyggnaden restes ursprungligen under tidigt 1100-tal och tillfällen till nöten utplacering skulle ha kunnat finnas i samband med någon annan än den senaste av de många renoveringar/ombyggnader som kyrkan bevisligen har genomgått (https://sv.wikipedia.org/wiki/Vreta_klosters_kyrka). Det kan därför heller inte alldeles uteslutas att den antingen har återfunnits redan tidigare och sedan av okänd anledning (av pietet eller som kuriosas) förvarats någonstans genom seklerna (men var, och varför?) för att först under 1900-talet föras från Vreta kloster till Stockholm. Sannolikheten för detta tycks dock vara ganska liten. Till de senare tillfällena hör tillkomsten av ett västtorn redan tidigt under 1100-talet och lite senare samma sekel ett stort korsformigt kor, kanhända med ingrepp i den triumfbåge som nämns på etiketten i vår ask. Redan då rörde man alltså om en del i kyrkomuren. Under 1200-talet brann kyrkan varefter man i samband med återuppbyggnaden ändrade om hela valvslagningen – åter med stora ingrepp i murverket. Om depositionen skedde då skulle åldersbestämningen kunnat fela med uppemot 100 år till att snarast gälla 700-årigt murbruk. Fram till samt under och efter reformationen på 1500-talet förföll sedan successivt den intilliggande klosterbebyggelsen, varunder en omfattande brand härjade 1432, följt av att kungamakten 1582 tillsköt medel för att renovera och utrusta en ”modern” luthersk kyrka – enligt uppgift utan att murarna den gången rördes. Under 1600-talet gjordes åter nya ingrepp då en takryttare tillkom på korets tak, och då fönstren på korets gavel byttes ut. Inget av det senare sägs dock heller ha inverkat på muren i gaveln vid triumfbågens

vänstra sida. Däremot kan man fundera över vad som hände under 1760-talet, då kyrkan under prosten Tiburtz Tiburtius fick "en mera enhetlig karaktär" med ett sadeltak som täckte såväl långhuset som korets huvuddel. Västtornet utrustades då med en tornkropp och de medeltida murarna försågs såväl in- som utvändigt med ett tjockt putsskikt som vitkalkades. Skulle nöten ha hamnat på den plats där den enligt dess beskrivning hittades vid det tillfället (vilket förslagsvis fortfarande bör ha varit under tidigt 1900-tal) vore den inte äldre än 150–200 år gammal vid tiden för Roosvals tillvaratagande av den, och tidsangivelsen 800 år alltså gravt överskattad. Redan 30 år senare (under 1790-talet) skedde sedan nästa ingrepp, då stora rundbågiga fönster togs upp i långhusets norrvägg. Därefter kläddes 1846 samtliga invändiga väggytor på nytt med ett tjockt slätt putsskikt varvid nöten åter skulle ha undgått upptäckt och överkalkning, om den inte redan befunnit sig i ett undanskymt hörn som inte påverkades därav. Detta ytskikt avlägsnades åter vid renoveringen 1914–1917. Vi kan inte veta varpå Roosval grundar sin uppgift om att vår hasselnöt skulle vara hela 800 år gammal, men det har alltså funnits gott om tillfällen då nytt murbruk har lagts på varvid vår nöt, om nu inte Roosval har rätt i sin kommentar om 800 års vila in- till kyrkans triumfbåge, har kunnat hamna i kyrkomuren.

Nötens väg till Stockholms högskola

Icke desto mindre kvarstår frågan om transporten från Vreta kloster till Stockholm och dess botaniska institution. Hur gick den till? Vare sig Roosval eller Curman har tidigare visat sig ha någon direkt känd koppling till Stockholms högskolas botaniska institution och inte heller har de befunnits uppvisa något dokumenterat starkt botaniskt sidointresse. Man kan emellertid på goda grunder anta att dessa akademiker och högre tjänstemän vid den tiden var bekanta även med stadens framstående botanister och att

ett förmodat botaniskt intressant, om än kuriöst, fynd skulle kunna finna en väg till högskolans botaniska samlingar. Inte minst avslöjas nämligen flera möjligheter till sådana relationer inom Stockholms borgerligt kulturella och akademiska kretsar genom en vidare granskning av såväl Roosvals som Curmans släktförhållanden. Roosval föddes i Kalmar som yngsta barn till bankdirektören och konsuln John Roosval och Johanna Kramer, men kom att studera och fortsätta sin karriär i Uppsala och Stockholm. Han gifte sig 1907 med skulptören Ellen Roosval, dotter till stockholms societetens stora namn Walther och Wilhelmina von Hallwyl. Johnny och Ellen fick inga egna barn, men Ellen hade sedan hennes tidigare äktenskap sonen Rolf de Maré. Till saken hör antagligen även att Johnny Roosvals äldre syster konstnären Gerda Maria var gift med konstnären Gottfrid Kallstenius. Paret bör liksom Johnny och Ellen Roosval ha varit djupt involverade i Stockholms borgerliga och aristokratiska konstliv runt förra sekelskiftet.

Curman å andra sidan växte upp i en välbärgad familj på Floragatan i Stockholm och var äldste son till den konst- och arkitekturintresserade läkaren Carl och hans hustru Calla, som var engagerad i "Handarbetets vänner" och sällskapet "Nya Idun". Paret Curman ska ha varit mycket aktiva inom Stockholms kulturella sällskapsliv och hade säkerligen även de goda kontakter med kultur- och akademiska kretsar. Sigurd gifte sig 1903 med Signild Gödecke och fick tillsammans med henne sex barn.

Inget av detta pekar förstås direkt vare sig mot någon på förhand närmare kännedom om förhållandena vid Vreta klosters kyrka (även om Curmans far härstammade från Sjögestad, endast 15 kilometer därifrån) eller mot Stockholms högskolas botaniska institution, men letar man däremot vidare lite till finner man något som kan vara nyckeln till vår gåta om en möjlig transportväg för vår nöt: Sigurd Curman hade två systrar, Ingrid Sofia

Carolina och Nanna och blev så småningom genom den yngre systemen Nannas giftermål svåger till professor Robert Fries (<https://elias-fries.org/elias-fries/thore-fries-med-familj>; https://sv.wikipedia.org/wiki/Robert_Elias_Fries) vilken redan 1902–1903 arbetade som amanuens vid Naturhistoriska riksmuseet varefter han disputerade i Uppsala 1905 och 1915–1944 var mångårig föreståndare för Bergianska botaniska trädgården i Frescati. Låt oss alltså gissa att endera Roosval eller Curman kände till, fann eller fick nys om nöten existens och att Roosval antingen själv beslutat, eller av Curman fått uppdraget att förmedla denna till Fries som såg till att införliva den med Botaniska institutionens samlingar. Det gör inte saken sämre att Robert Fries yngre bror Hjalmar dessutom var gift med Sigurd Curmans syster Ingrid, eftersom vi plötsligen därmed inte finner endast en utan två socialt sett fullt fungerande förklaringar till att Curman kan ha haft ett finger med i spelet; Roosvals namn kanske figurerar på vår etikett därför att det genom Curmans försorg kan ha varit han som fick det direkta uppdraget att förmedla nöten så att den hamnade där den sedan så länge befann sig: i ett skåp på Stockholms högskolas/universitets botaniska institution.

Ytterligare en intressant detalj som rör radarparet Roosval–Curman och engagemanget i 1914–1917 års restaureringsarbete i Vreta förtjänar dock även den uppmärksamhet, då de till kontrollant och platsledare utsåg den unge arkitekten Erik Fant (https://sv.wikipedia.org/wiki/Erik_Fant), vilken därmed säkerligen tämligen ofta måste ha varit rumsligt närvarande i kyrkan under ombyggnaden. Även han träder därför fram som en person som bör ha kunnat ha kännedom om, ja rentav ha närvarat vid fyndet vår hasselnöt (om det nu var då det hände) för att sedan överlämna den till Curman eller Roosval för vidare befordran till högskolan. Fant, som också var mycket kulturellt och konsthistoriskt intresserad fortsatte efter arbetet i Vreta

klosters kyrka sin bana som kyrkorestauratör först i ett gemensamt företag tillsammans med Curman, senare på egen hand, men framför allt stod han även i förbindelse med stockholmsbotaniken genom att ha haft kontakt med Robert Fries, som senare gav Fant uppdraget att rita ett flertal institutionsbyggnader åt Bergianska stiftelsen, som vid den aktuella perioden alltså leddes just av Robert Fries!

Är därmed ”nöten knäckt” och gåtan löst? Kan nöten således kasseras? Knappast! Inte ens vår huvudsakliga fråga om hur hasselnöten hamnade i Stockholm är helt säkert besvarad och endast fortsatta undersökningar skulle förhoppningsvis kunna leda oss ytterligare en bit på vägen mot den verkliga sanningen. Men sedelärande eller inte: även objekt som är föremål för kassation innehåller intressanta historier. De kan förstås kastas, men utan utredning kring deras status och under vilka omständigheter de har lytt riskerar vi alltid att göra oss en liten aning mer urarva. Låt oss hoppas att den förmodat 800-åriga hasselnöten till sist får komma hem till Vreta kloster och antingen till slut hamna i den jord varifrån den antagligen ursprungligen härstammar, eller till förvar i det nyinrättade museum som etablerats i Vreta klosters kyrkas nyrenoverade sädesmagasin.

$\alpha - \Omega$

PS. Vi är inte klara riktigt än...

Vi söker gärna det enklaste svaret på en gåta. I vårt fall, att Johnny Roosval faktiskt fann nöten, gjorde en korrekt åldersbestämning och transporterade den till Stockholm samt gav den till någon som fogade in den i ovan beskrivna samlingar. Men ett antal alternativ och komplikationer finns faktiskt: Om det nu var Roosval som upptäckte nöten kan han ha misstagit sig på nöten ålder och att den hamnade i putsen långt senare än under 1100-talet, och den kan också helt enkelt ha ”planterats” i kyrkomuren av någon som velat skoja. Men en historia blir inte sämre för att den innehåller spekulationer om mer kom-

plexa förklaringar varför följande närmast fantastiska samband kanske också förtjänar att redovisas.

Tänk om det faktiskt inte var just Johnny Roosval, Sigurd Curman, Erik Fant eller någon som arbetade praktiskt med renoveringen 1914–1917 som opererade fram en 800-årig nöt ur triumfbågens mur. Tänk om kunskap om nöten har funnits sedan länge, eller om den istället rentav redan långt tidigare har varit framtagen och förvarats tills den dag Johnny Roosval på ett eller annat sätt fick (eller redan hade?) kännedom om den och så småningom förmedlade den till förmodat botaniskt intresserade i Stockholm. Hur skulle i så fall detta ha kunnat gå till? Skulle denna ”klenod” till exempel ha kunnat bevaras hos någon som till sist överantvordade den till Johnny Roosval med tanken att den skulle komma till större nytta i offentligheten än hos någon enskild? Och vem skulle det i så fall ha kunnat vara? Kan möjligen till och med Roosvals egen släkt figurera här?

Lustigt nog visar det sig nämligen när man går till botten i fråga om hans anor, att Johnny Roosval hade en betydligt äldre anknytning till Vreta klosters kyrka (<https://sok.riksarkivet.se/sbl/mobil/Artikel/6854>). Johnny Roosval var inte den förste från släkten Roosval som besökte och verkade där! Hans farfars farfars mor Ingeborg Roswall (OBS! stavningen) visar sig ha varit faster till en Nils Roswall som var komminister i denna kyrka 1785–1819 och som ju i princip kan ha haft kännedom om eller till och med tillgång till nöten samt vidarebefordrat kunskap om eller rentav själva nöten. En sådan koppling kan kanske synas långsökt men likväl finns den där och har som vi skall se visat sig vara möjlig

Ingeborg kan genom sina syskon faktiskt på flera olika sätt knytas till trakten kring Vreta kloster (https://archive.org/details/svenska-slaktkale03unse_1/page/n45/mode/2up?view=theater).

Tre av Ingeborgs bröder inledde släktgrenar som alla dog ut på svärdssidan under 1800-talet

och om vår hasselnöt har varit känd, iakttagen, om den överhuvudtaget varit eller blivit synlig för exempelvis brodern Nils Roswall i samband med 1790-talets ombyggnad, rentav tillvaratagen redan då och fortsatt bevarats i släkten är givetvis i och för sig tämligen osannolikt och förstås inte känt, men alldeles otänkbart är det ju inte. Nils bör till exempel ha kunnat stå i kontakt med sin kusin, faster Ingeborgs son Magnus Roswall som var kyrkoherde i Smedby invid Kalmar, varifrån nöten sedan i princip kan tänkas ha förts vidare.

Ännu ett relaterat sidospår till att vår nöt i så fall till sist dyker upp i Stockholms högskolas botaniska samlingar är förknippat med ytterligare en av Ingeborgs bröder: Mathias Roswall. Denna möjlighet involverar dessutom en tidig botanisk koppling i form av att en Christian Stenhammar som, utöver sin tjänst som kyrkoherde i Häradshammar på Vikbolandet öster om Norrköping, i hög grad ägnade sig åt lavstudier och tillsammans med ”lichenologins fader i Sverige Elias Fries, och K. G. Ljungstedt författade flera viktiga verk inom denna vetenskap. Han bör därmed om inte annat åtminstone ha kunnat tjäna som en intressevässig förebild för sonen Evald Henning Teodor Stenhammar som med tiden blev prost i Vreta klosters kyrka 1876–1910). Denne fick sex barn, av vilka dottern Anna Stina Stenhammar gifte sig med Evald Henning Teodors efterträdare under perioden 1911–1923 i Vreta klosters kyrka, Gustav Adolf Krantz, det vill säga under 1900-talets renoveringsår. Härfter löper trådarna vidare men möts åter på ett närapå fantastiskt sätt genom att ett av tio barn Krantz, dottern Kerstin Ida Natalia så småningom gifte sig med en Erik Helge Josef Rosvall! Vilka kontakter Johnny Roosval eventuellt haft med sin avlägsna släkting är dock inte känt.

Efter denna genomgång går det alltså att konstatera att det finns en hel rad samband inom släkten Roswall/Rosval som har kunnat vara förbundna med vår hasselnöts öde i eller utanför kyrkomuren. Ett långskott

förstås, men nöten kan till exempel ha pekats ut eller rentav tagits fram tidigt ur kyrkomuren och sedan bevarats som en kuriositet samt från Nils Roswall (möjligen i samband med hans frånfälle) överförs till kusinen Magnus, varefter den sedan kan ha gått vidare genom släktleden innan Johnny själv tog hand om den och vidarebefordrade den till Sigurd Curman, Erik Fant eller direkt till Robert Fries med hans förbindelser till Stockholms högskolas botanister. Det som talar emot dessa spekulationer är förstås att Johnny Roosvals not på etiketten i nötens förvaringsask, om att nöten skulle vara 800 år gammal, det vill säga från kyrkans äldsta tid, då ingen ytterligare information lämnas sannolikt skrevs i god tro. Kanhända var alla de ovannämnda släktskapsbanden heller inte kända för honom. Att han själv avsiktligt skulle vilja luras vill vi inte tro.

Oavsett om någon enda av dessa förklaringar någotsånär stämmer överens med verkligheten äger vår nöt en proveniens som näppeligen gör det möjligt att saklöst kassera den vare sig den skulle bedömas ha annat biologiskt eller kulturhistoriskt värde. Även utan någon större grad av verklighetsförankring har vår hypotetiska historia åtminstone skapat möjligheten att leverera en god berättelse.

Anders Telenius, fil. dr, docent
Naturhistoriska riksmuseet
Stockholm

Peter Torstensson, fil. dr, docent
Uppsala

Nyckelord: 900-årig hasselnöt, Vreta klosters kyrka, Johnny Roosval, Botaniska institutionen SU, släkthistoria

Referenser

Litteratur

- Curman, Sigurd och Lundberg, Erik 1935: *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium, Östergötland Band II, Vreta klosters kyrka*. Stockholm: Centraltryckeriet, Esselte AB.
- Curman, Sigurd och Roosval, Johnny 1912: *Sveriges kyrkor: konsthistoriskt inventarium*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
- Noreen, S. E. 1960: Sveriges kyrkor under femtio år. *Fornvännen* 55:116–130.
- Norberg, R. 1941: Kyrkoinventeringen 1918–1932: en historik. *Fornvännen* 1–21. (http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1941_001. Ingår i: samla.raa.se/EF)
- Toole, Vivian K. 1986: Ancient Seeds; Seed Longevity. *J. Seed Technnology* 10 (1): 1–23 (<https://www.jstor.org/stable/23433002>)

Digitala källor

- <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=7218634>
- <https://sok.riksarkivet.se/fritext?Sokord=stockholms+h%c3%b6gskola+botaniska&EndastDigitaliserat=false&AvanceradSok=True&PageSize=20&page=5&postid=Arkis+a0974492-9ab7-11d5-a700-0002440207bb&tab=post&s=Balder>
- https://sv.wikipedia.org/wiki/Vreta_klosters_kyrka
- <https://www.metmuseum.org/blogs/in-season/2014/cobill-nuts-christmastide-and-the-cloisters>
- https://sv.wikipedia.org/wiki/Johnny_Roosval
- https://sv.wikipedia.org/wiki/Sigurd_Curman
- <https://etdigitaltmuseum.se>
- <https://eliasfries.org/elias-fries/thore-fries-med-familj>
- https://sv.wikipedia.org/wiki/Robert_Elias_Fries
- https://sv.wikipedia.org/wiki/Erik_Fant
- <https://sok.riksarkivet.se/sbl/mobil/Artikel/6854>
- https://archive.org/details/svenskaslaktkale03unse_1/page/n45/mode/2up?view=theater